

مدلسازی عوامل اجتماعی و اقتصادی بر همگرایی قومی در اهواز (با مطالعه موردی هویت تاریخی و آثار معماری)

چکیده

در ایران الگوی ملت، ترکیبی و نامتوازن است. استان خوزستان از جمله استان‌های کشور است که دارای تنوع قومی چشمگیری است. باتوجه به موقعیت خاص جغرافیایی و محل تلاقی با استان‌های هم‌جوار، گویش‌های قومیت‌های مختلفی شامل: قوم فارس، ترک، کرد، لر، لک و برخی از فرقه دینی را در خود جای داده است. این مسئله باعث شده که خوزستان یکی از مناطقی باشد که هم می‌تواند مرکز تعامل اقوام باشد و هم این اختلافات قومی و زبانی موجبات تنش و تعارضات اجتماعی و سیاسی را فراهم کند. هدف از پژوهش حاضر مدل‌سازی عوامل (اجتماعی-اقتصادی)، تنوع قومی و سرمایه اجتماعی مؤثر بر همگرایی قومی (مورد مطالعه: گروه‌های قومی ساکن شهر اهواز) می‌باشد. جامعه آماری در این پژوهش شامل کلیه شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر اهواز می‌باشد. در انتخاب جمعیت نمونه در این تحقیق، از نمونه‌گیری تصادفی استفاده شده است. حجم نمونه پس از محاسبه با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر به دست آمد. نتایج نشان داد که بین متغیرهای عوامل (اجتماعی-اقتصادی)، همگرایی قومی، تنوع قومی و سرمایه اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. بدیهی است که تنوع قومی در ایران، همچون واقعیتی عینی در جامعه کنونی ما الزاماتی دارد و حقوقی را می‌طلبد که مشروع اند. پس می‌بایست برای تأمین عدالت و برابر حقوقی شهروندان، به آن‌ها توجه شود و راه‌حل ارائه گردد. هویت تاریخی یکی از عوامل مؤثر در بقای همگرایی‌های قومی است. در این میان، آثار معماری می‌توانند جلوه‌ای از هویت تاریخی و قومی در یک منطقه باشند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی رابطه بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی (بُعد ذهنی و بُعد عینی) و همگرایی قومی در شهر اهواز.
۲. بررسی رابطه بین تنوع قومی در محل سکونت و همگرایی قومی در شهر اهواز و واکاوی آثار معماری و هویت تاریخی در این منطقه.

سوالات پژوهش:

۱. آیا بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی (ذهنی/عینی) و همگرایی قومی رابطه معناداری وجود دارد؟
۲. آیا بین تنوع قومی و همگرایی قومی و هویت تاریخی و معماری رابطه معناداری وجود دارد؟

کلیدواژه‌ها: نظارت اجتماعی، پایگاه اجتماعی اقتصادی، امنیت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، همگرایی قومی.

مقدمه

قومیت امروزه یک رشته اصلی علوم اجتماعی برای خود و یک موضوع تحقیقاتی مهم است. بسیاری از زیرشاخه‌های علوم اجتماعی، از جمله سیاست تطبیقی، روابط بین‌الملل و سیاسی و اقتصاد را دربر می‌گیرد. شواهد تجربی حاکی از آن است که قومیت در اشکال و معانی مختلف با مسائل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مانند جنگ داخلی و غیره... مرتبط می‌باشد (سدر من و همکاران^۱، ۲۰۱۰ کولیس و هو فلر^۲ ۲۰۰۴)؛ همچنین قومیت با مسائل سیاسی یک کشور (گریند و همکاران^۳ ۲۰۱۸؛ جنسن و اسکان جنگ^۴ ۲۰۱۲) و عاملی بر رشد اقتصادی (آل‌سین و همکاران^۵ ۲۰۰۳؛ کارون^۶ ۲۰۰۹) می‌باشد. قومیت منجر به رشد و رکود اقتصادی یک جامعه چندقومیتی خواهد شد (گسیل گریست^۷ و همکاران ۲۰۱۶) و بر روی اعتماد اجتماعی تأثیرگذار است (سون در سکو^۸، ۲۰۱۵).

قومیت در بسیاری از مسائل اجتماعی حائز اهمیت است و همبستگی‌های آن از نظر نشانه‌ها و جهت‌های علی بسیار قطعی می‌باشد. از سال‌ها پیش این پیش‌فرض در ذهن مردم ایجاد شد که قومیت منجر پیچیدگی‌هایی می‌شود که مانع پیشرفت کشور می‌شود، بنابراین یک دارایی نیست؛ بلکه یک معضل است. مطالعات جدیدتر در بررسی‌های نشان داد که بین قومیت و پدیده‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی رابطه مستقیم وجود دارد (آند را و کر و^۹، ۲۰۲۲) عموماً بر این باورند که در بسیاری از شرایط، ساختارهای قومی سیاسی مهم‌تر از تنوع قومی می‌باشد و از اهمیت بیشتری برخوردار است (فرانک و را یار^{۱۰}، ۲۰۱۲، روز بک، کانادا^{۱۱}، ۲۰۱۷). تنوع قومی ممکن است منجر درگیری‌های قومی و شرایط نامطلوب شود. هرچند زمانی که یک جامعه از منجر به طرد شدن قومی شود، بی‌شک آشفتگی اجتماعی رخ می‌دهد. مجموعه تحقیقاتی که معیارهای مختلف بین‌ملیتی قومیت را مورد بررسی قرار می‌دهد نشان داد که همگرایی قومی بر روی سرمایه اجتماعی و مسائل سیاسی و اجتماعی تأثیرگذار است (کانکس، گسیل کوئست^{۱۲}، ۲۰۱۹، ۲۰۱۸).

قومیت یکی از هویت‌های اجتماعی مدرن است که زیرمجموعه هویت ملی است. از جمله مسائل اساسی در جوامع چندقومی همواره این بوده است که اجتماعات قومی چگونه باید با یکدیگر پیوند بخورند تا یک اجتماع ملی فراگیر و پایدار شکل بگیرد. انسجام و همگرایی اجتماعی در چنین جوامعی متأثر از کم‌وکیف روابط بین اقوام است که در این حالت یکپارچگی اجتماعی در سایه پیوند و همگرایی اقوام شکل می‌گیرد. قومیت‌ها فرهنگ‌های موجود در یک جامعه با رویکردهای مختلفی می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد؛ برای یک جامعه‌شناس موضوعات نظم اجتماعی، انسجام اجتماعی، استاندارد کردن رفتارها و همین‌طور توسعه فرهنگی مورد توجه است (نقدی، ۱۳۹۲).

---

^۱ Cederman et al

^۲ Collier and Hoeffler

^۳ Gerring et al

^۴ Jensen and Skaaning

^۵ Alesina et al

^۶ Charron

^۷ Gisselquist et al

^۸ Sønderskov

^۹ Andrea Vaccaro

^{۱۰} Franck, R., and I. Rainer

^{۱۱} Rørbæk and Knudsen V

^{۱۲} Canelas and Gisselquist,

امروزه تنوع قومی، واقعیتی نسبتاً فراگیر و جهانی است و اقوام سهم به‌سزایی در صلح یا منازعات داخلی و خارجی کشورها دارند؛ بنابراین، توجه به قومیت در جامعه‌ای چندقومیتی که یکپارچگی آن تا حد زیادی منوط به مسالمت و هم‌زیستی اقوام مختلف است، اهمیت زیادی دارد و شدت و ضعف قوم‌مداری می‌تواند سهم به‌سزایی در تضعیف یا تقویت روابط بین اقوام و در نتیجه تضعیف یا تقویت یکپارچگی ملی داشته باشد. می‌توان گفت تفاوت‌های اساسی اجتماعی، قومی و طبقاتی، قوی‌ترین انگیزه را برای وقوع تنش‌های بین قومی و درگیری‌های قومی آشکار می‌کند. تهدیدات ناشی از تنوع و تعدد قومی را در قالب منازعات قومی (بحران‌های عمده سیاسی در تاریخ معاصر ایران و جنبش‌های دسته‌جمعی عمده قومی) جدایی‌طلبی یا خودمختار خواهی و در نهایت ضعف انسجام ملی همگرایی و واگرایی می‌توان نام برد (باصری، ۱۳۹۶).

تکثر قومی - فرقه‌ای از شاخه‌های بافت جمعیتی ایران است و دشمنان نظام اسلامی، با آگاهی از این ویژگی و بهره‌برداری هدفمند از ابزارهای جنگ روانی، همسو با گسترش تهدیدهای برون‌مرزی، برنامه‌ریزی می‌کنند تا ناسیونالیسم قومی و حمایت مادی - معنوی خزنده جریان‌های افراطی وهابیت و سلفی‌گری را نیز در جهت گسترش اختلاف میان شیعیان و سنی‌های داخلی منطقه‌ای افزایش دهند که در صورت عدم تبیین یک راهکار یا راهبرد مناسب، می‌تواند وحدت، همبستگی و انسجام ملی را با چالش روبه‌رو کند که در صورت تحقق می‌تواند، تهدیدهای نوینی را علیه امنیت ملی ایران به وجود آورد. وقتی که این گروه‌ها با یکدیگر دشمن شدند و به درگیری و مخاصمه با یکدیگر پرداختند، دولت مرکزی از طریق صرف هزینه‌های گزاف و به‌کارگیری نیروهای ویژه وارد عرصه می‌شود در حالی که اصولاً مشخص نیست چه افرادی با یکدیگر می‌جنگند، در محیطی متشنج و پراضطراب همدیگر را متهم می‌کنند و هر گروه گناه را به گردن گروه دیگر می‌اندازد و به‌سختی سرنخ خشونت‌ها به‌دست می‌آید و بالاخره آنچه از تفرقه‌ها و دشمنی‌ها باقی می‌ماند سایه‌های کدورت و کینه‌ای است که در میان گروه‌ها افکنده می‌شوند و به تدریج عمق می‌یابند تا زمانی دیگر و فرقه‌ای و شعله‌ور شدن خاکسترهای آماده اشتعال. نمونه این نوع عملکرد امروز در افغانستان و عراق کاملاً مشهود است (رحیمی، ۱۳۹۷).

استان خوزستان از جمله استان‌های کشور است که دارای تنوع قومی چشمگیری است. باتوجه به موقعیت خاص جغرافیایی و محل تلاقی با استان‌های هم‌جوار، گویش‌های قومیت‌های مختلفی شامل: قوم فارس، ترک، کرد، لر، لک و برخی از فرقه دینی را در خود جای داده است. این مسئله باعث شده که خوزستان یکی از مناطقی باشد که هم می‌تواند مرکز تعامل اقوام باشد و هم این اختلافات قومی و زبانی موجب تنش و تعارضات اجتماعی و سیاسی را فراهم کند.

این مطالعه و تحقیق از نوع توصیفی - مقطعی است به‌عبارت‌دیگر باتوجه به موضوع مورد مطالعه، این تحقیق در زمره تحقیقات توصیفی - علی قرار می‌گیرد که سؤالات مطرح شده در پرسش‌نامه زمان حال را مورد بررسی قرار می‌دهد و از مسائل قوم‌شناسانه و تاریخ نگرانت قومیت به‌دور می‌باشد؛ باتوجه به اهداف مطرح شده بیشتر از نوع پژوهش‌های کاربردی است که با استفاده و بهره‌گیری از روش پیمایشی داده‌های این پژوهش گردآوری شده است.

نتیجه‌گیری

از جمله عوامل ایجاد همبستگی ملی، عوامل اجتماعی - اقتصادی است، زیرا در بسیاری از موارد مشاهده شده است که افراد از جهات گوناگون مثل زبان، فرهنگ، نژاد و مذهب از یکدیگر متفاوت بودند ولی از نظر اقتصادی دارای هدفی

مشترک و برآثر همکاری برای نیل به این هدف به تدریج در همدیگر ممزوج و بانی یک کشور متحد گردیده‌اند. اگرچه این عوامل از عوامل مهم همبستگی و انسجام اجتماعی و در نهایت هویت قومی و ملی به‌شمار می‌روند؛ اما باید به این مهم توجه داشت که همیشه تمام این عوامل در بین افراد همه ملل وجود نداشته و گذشته از این، یک ملت زمانی می‌تواند صورت سیاسی پیدا می‌کند که حداقل یک عامل مشترک در بین افراد آن وجود داشته و مردم خود را متعلق به آن بدانند و بخواهند که چنین شود؛ لذا بر استراتژیست‌های قومی واجب است که به این مهم توجه داشته و بسترهای لازم را برای تحقق این مهم به‌وجود آورند.

تنوع قومی در ایران در نفس خود تهدید نیست تا احیاناً لازم باشد برای رفع و دفع آن به تدبیر نشست و اقدام کرد؛ زیرا این امر، یک واقعیت عینی «تاریخی - جامعه‌شناختی» ایران، از بدو پیدایش آن است. بدیهی است که تنوع قومی در ایران، همچون واقعیتی عینی در جامعه کنونی ما، الزاماتی دارد و حقوقی را می‌طلبد که مشروع‌اند. پس می‌بایست برای تأمین عدالت و برابر حقوقی شهروندان، به آن‌ها توجه شود و راه‌حل ارائه گردد. بدون توجه و بررسی ویژگی‌های مقوله قومی - ملی در ایران و بدون در نظر گرفتن سرنوشت مشترک و مناسبات و پیوندهای تنگاتنگ تاریخی اقوام ایرانی طی سده‌ها و هزاره‌ها با یکدیگر و نقش آن‌ها در تکوین و شکل‌گیری ملت ایران که خود از عناصر متشکله آن هستند؛ به‌ویژه بدون بررسی جایگاه دولت واحد و مرکزی در این روند تاریخی، نه می‌توان به راه‌کار درست و واقع‌بینانه‌ای برای تأمین خواست‌های به‌حق اقوام ایرانی دست‌یافت و نه امکان دارد آن‌چنان طرحی درباره ساختار غیرمتمرکز دولت در نظام دموکراتیک آینده ارائه داد که هم بازتاب واقعیت تاریخ - جامعه‌شناختی ایران باشد و هم تحقق‌پذیر. نقش دولت در شکل‌گیری ملت ایران بسیاری از جامعه‌شناسان و صاحب‌نظران معتبر، دولت را به‌درستی، «هسته تاریخی - جامعه‌شناختی» ملت می‌شمارند. وظیفه ما، بررسی و یافتن مناسب‌ترین راه‌حلی است که بتواند در عین حال احترام به مظاهر و شاخص‌های هویت قومی - تباری ایرانی‌ها، بهترین شرایط را برای رشد و شکوفایی آن‌ها، به انسانی‌ترین و معقولانه‌ترین وجه، فراهم آورد. بی‌گمان، این از وظایف دولت دموکراتیک برآمده از ملت ایران، در جمهوری آینده است، نسخه‌برداری، راه یافت مسئله ملی در ایران نیست.

در حوزه اجتماعی، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم و تأثیرگذار بر همگرایی قومی می‌بایست جهت تقویت تعاملات و مراودات اقوام و تقویت اعتماد و پذیرش اجتماعی به نکاتی از قبیل تقویت برنامه‌های تبادل فرهنگی بین قومی از طریق نمایشگاه‌ها و جشنواره‌های علمی، ادبی، هنری و نمایشی، تقویت احساسات عام‌گرایانه که از فاکتورهای مهم در سیاست شهروندی است و تقویت ارتباطات برای یکپارچه‌سازی عواطف و احساسات موجود و تقویت علائق و منافع مشترک و زدایش تصورات قابل توجه داشت.

در حوزه بررسی نقش بناهای تاریخی و معماری نیز باید گفت این آثار نقش مهمی در ترسیم هویت تاریخی میان مردم شهر اهواز دارند.

منابع و مآخذ

احمدی، حمید. (۱۳۹۳). قومیت و قوم‌گرایی در ایران (افسانه و واقعیت). چاپ یازدهم، تهران: نشر نی.

اخوان مفرد، حمیدرضا؛ هندیانی، عبدالله و زینال‌نژاد، حسن. (۱۳۸۷). «بررسی راه‌های همگرایی قومیتی با تأکید بر اقوام ترک و کرد در شهرستان ماکو». مجله مطالعات مدیریت انتظامی، شماره ۴، ص ۳۹.

- اکوانی، سیدحمداالله. (۱۳۸۷). «گرایش به هویت ملی و قومی در عرب‌های خوزستان». مجله مطالعات ملی، تهران.
- بار سلطان، سیده رؤیا. (۱۳۹۴). «بررسی عوامل مؤثر بر همگرایی قومیت‌ها با تأکید بر ساختار امنیت کشور ایران». مجله علوم و فنون مرزی، شماره ۱۳، صص ۱۵۳-۱۷۴.
- باصری، احمد. (۱۳۹۷). «رابطه بین سرمایه اجتماعی و همگرایی قومیتی». فرهنگ، شماره ۳۴، ۱۴۱.
- جلایی‌پور، حمیدرضا و قنبری، علی. (۱۳۸۸). «بررسی هویت ملی و ارزش‌های جهانی‌شدن با تأکید بر ایرانیان عرب‌زبان». پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، شماره دوم، ۱۶۶.
- جلایی‌پور، حمیدرضا و نظر عباسی، صدیقه. (۱۳۹۰). «ناسیونالیسم قومی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: دانشجویان ترکمن استان گلستان)». مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دوره اول، شماره ۱.
- رحیمی، حسین. (۱۳۹۳). «همگرایی قومی و مذهبی و نقش آن در نظم و امنیت شرق کشور با تأکید بر خراسان جنوبی». فصلنامه مدیریت بحران،
- زینال‌نژاد، حسن. (۱۳۸۸). «بررسی راه‌های همگرایی قومیتی با تأکید بر اقوام ترک و کرد شهرستان ماکو». ارائه شده در گزیده مقالات همایش ملی همگرایی ملی و امنیت پایدار، ارومیه، ۳۳-۲۱.
- نقدی، اسدالله، احمدی، امید علی و سلطانی عزت، محمود. (۱۳۹۴). «بررسی جامعه‌شناختی میزان همگرایی قومیت‌های (فارس، ترک، لر) استان همدان». تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی، شماره ۷، ۱۵۴-۱۳۱.
- Afrobarometer. (۲۰۲۰). 'Data codebook for a Round ۷ Afrobarometer Survey'. East Lansing, MI: Michigan State University.
- Alesina, A., & E. La F. (۲۰۰۵). 'Ethnic diversity and economic performance'. *Journal of Economic Literature*, ۴۳(۳): ۷۶۲-۸۰۰.
- Andrea Vaccaro, ۲۰۲۲. "Ethnic dominance and exclusion: Unpacking cross-national data," WIDER Working Paper Series wp-۲۰۲۲-۲۵, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).
- Birnir, J.K., D.D. Laitin, J. Wilkenfeld, D.M. Waguespack, A.S. Hultquist, and T.R. G. (۲۰۱۷). 'Introducing the AMAR (All Minorities at Risk) data'. *Journal of Conflict Resolution*, ۶۲(۱): ۲۰۳-۲۶.
- Canelas, C., & R.M. Gisselquist. (۲۰۱۸). 'Horizontal inequality as an outcome'. *Oxford Development Studies*, ۴۶(۳): ۲۰۵-۲۴.
- Canelas, C., and R.M. Gisselquist. (۲۰۱۹). 'Horizontal inequality and data challenges'. *Social Indicators Research*, ۱۴۳(۱): ۱۵۷-۷۲.
- Cederman, L.E., A. Wimmer, and B. Min. (۲۰۱۰). 'Why do ethnic groups rebel? new data and analysis'. *World Politics*, ۶۲(۱): ۸۷-۱۱۹.
- Cederman, L.E., & L. Girardin. (۲۰۰۷). 'Beyond fractionalization: mapping ethnicity onto nationalist insurgencies'. *American Political Science Review*, ۱۰۱(۱): ۱۷۳-۸۵.
- Chandra, K., and S. Wilkinson. (۲۰۰۸). 'Measuring the effect of "ethnicity"'. *Comparative Political Studies*, ۴۱(۴-۵): ۵۱۵-۶۳.
- Coppedge, M., et al. (۲۰۲۱). 'V-Dem Codebook v۱۱,۱'. Varieties of Democracy (V-Dem) Project.
- Drazanova, L. (۲۰۲۰). 'Introducing the Historical Index of Ethnic Fractionalization (HIEF) dataset: accounting for longitudinal changes in ethnic diversity'. *Journal of Open Humanities Data*, ۶: ۱-۸.

- Franck, R., & I. Rainer. (2012). 'Does the leader's ethnicity matter? Ethnic favoritism, education, and health in sub-Saharan Africa'. *American Political Science Review*, 106(2): 294-320
- Fund for Peace. (2017). 'Fragile States Index methodology'. Washington, DC: The Fund for Peace.
- Gerring, J., M. Hoffman, and D. Zarecki (2018). 'The diverse effects of diversity on democracy'. *British Journal of Political Science*, 48(2): 283-314.
- Gisselquist, R.M., S. Leiderer, and M. Niño-Zarazúa (2016). 'Ethnic heterogeneity and public goods provision in Zambia: evidence of a subnational "diversity dividend"'. *World Development*, 78: 308-33.
- Heger, L.L. (2010). 'Votes and violence: pursuing terrorism while navigating politics'. *Journal of Peace Research*, 02(1): 32-40.
- Herbst, J. (2014). *States and power in Africa: comparative lessons in authority and control*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jensen, C., and S.E. Skaaning (2012). 'Modernization, ethnic fractionalization, and democracy'. *Democratization*, 19(6): 1117-37.
- Marquardt, K.L., and Y.M. Herrera, (2010). 'Ethnicity as a variable: an assessment of measures and data sets of ethnicity and related identities'. *Social Science Quarterly*, 91(3): 689-716.
- McDoom, O.S., and R.M. Gisselquist. (2016). 'The measurement of ethnic and religious divisions: spatial, temporal, and categorical dimensions with evidence from Mindanao, the Philippines'. *Social Indicators Research*, 129(2): 873-91.
- O'Brochta, W. (2020). 'Ethnic diversity in central government cabinets'. *Politics, Groups, and Identities*, online.
- Rørbæk, L.L. (2019). 'Ethnic exclusion and civil resistance campaigns: opting for nonviolent or violent tactics?' *Terrorism and Political Violence*, 31(3): 470-93
- Rørbæk, L.L., & A.T. Knudsen. (2017). 'Maintaining ethnic dominance: diversity, power, and violent repression'. *Conflict Management and Peace Science*, 34(6): 640-69.
- Rudolfson, I. (2017). 'State capacity, inequality and inter-group violence in sub-Saharan Africa: 1989-2011'. *Civil Wars*, 19(2): 118-40.
- Uzonyi, G., N.K. Kim, N. Jahanbani, & V. Asal. (2021). 'Genocide, politicide, and the prospects of democratization since 1900'. *Journal of Conflict Resolution*, 60(9): 1021-50.
- Vogt, M., N.C. Bormann, S. Rügger, L.E. Cederman, P. Hunziker, & L. Girardin. (2010). 'Integrating data on ethnicity, geography, and conflict: the ethnic power relations data set family'. *Journal of Conflict Resolution*, 09(7): 1327-42.